

Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi,
Journal of Translation Studies,
Sayı / Number 25 (2018 Güz / Fall), 181-198
Gönderme tarihi / Received: 12.04.2018
Kabul tarihi / Accepted: 09.11.2018

Bir Kültürel Değişim Öznesi Olarak Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı ve 1896-1963 Yılları Arasındaki Yayıncılık Faaliyetlerinde Tercüme Üzerine Söylemi

**Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı as a Cultural Agent Of Change and
his Discourse on Translation in his Publications between 1896-1963**

Araştırma / Research

Sema ÜSTÜN KÜLÜNK

Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü (İngilizce). Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim
Bölümü Doktora Öğrencisi, semaustunsema@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7447-2041

ÖZET

Son dönem Osmanlı tarihinden erken dönem Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde yayıncılık faaliyetlerine başlayan, Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı, Babıâli'nin ilk Türk naşirlerinden biri olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Soyadının hakkını vererek yayın hayatında çığır açmayı kendine ilke edinen İbrahim Hilmi'nin, adı yıllar içerisinde birçok kez değişen yayınevının çatısı altında 1000'den fazla eser basılmıştır.

Döneminin sıradan bir naşiri olmaktan ziyade, toplumun çarpıcı dönüşümü sürecinde, bir editör, naşir ve müellif olarak Türk yayıncılık hayatına birçok yeniliği tanıtmış etkin bir öznedir. Yetkin bir yayın hamisi olarak topluma yön verme ve yayıncılık alanında toplumun 'kültür repertuarı'na (Even-Zohar, 2002) yenilikler sunma iddiasında olan İbrahim Hilmi telif ettiği ve/ya yayınladığı eserlerde tercüme edimine ilişkin olarak 'sade dil kullanımından, tam çeviriye, çeviri eleştirisinden, iyi bir çevirmenin özelliklerine' kadar çeşitli konulardaki görüşlerine, dönemin şartlarına göre radikal ve ileri görüşlü bir vizyon ile yer vermiştir. Bu çalışmada, bir 'değişim öznesi' (Toury, 2002) olarak farklı yönleriyle kısaca tanıtılacak olan İbrahim Hilmi'nin, son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet dönemindeki 60 yıllık yayın hayatı süresince ortaya koyduğu 'dil' ve 'tercüme' ile tercümeyle ilişkin diğer kavramlar ve tercüme pratikleri üzerine söyleminin, önsözler, kapaklar ve eleştiri yazıları gibi yan-metinler (Genette, 1997) üzerinden analizi sunulacaktır. Çalışma kapsamında, İbrahim Hilmi'nin kendi telif eserlerinin yanında kitabevi tarafından yayınlanan tercüme eserler temel alınacaktır.

Tercüme üzerine söylemini işlevsel bir bakış açısı çerçevesinde şekillendiren İbrahim Hilmi, eserlerin değerlendirilmesindeki temel ölçütü toplumsal fayda olarak tanımlamıştır. Döneminin etkin bir değişim öznesi olarak yürüttüğü çalışmaları kapsamında, tercüme serileri ile birçok önemli yabancı yazarı Türk kültür hayatına tanıtmış, yazdığı önsözlerde tercüme ediminin görünürlüğünü artırmış; ayrıca eserlerin Türk okuyucu tarafından alınmasını şekillendirmiştir. Edebiyat repertuvarına yeni seçenekler sunan İbrahim Hilmi, yayınladığı ilk Türkçe Kur'an tercüme ile de dini eser yayıncılığı alanında birçok ilki gerçekleştirmiş ve ardından gelen çalışmaları etkilemiştir. İlk Türkçe Kur'an tercümelerinden birini yayınlamasının yanı sıra, ilk Latin harfleriyle basılan Kur'an'ı yayınlaması bu alandaki radikal ve cesur adımlarını etkili bir şekilde örneklemektedir. İbrahim Hilmi, askeri okullar özelinde başladığı yayıncılık odağını zaman içerisinde genişleterek eğitim alanının birçok alanında okul yayıncılığı hususunda eksiklikleri tespit etmiş ve bu doğrultuda Türkçe telif ve tercüme eserler neşretmiştir. Tüm bu çalışmaları ile İbrahim Hilmi, yayıncılık faaliyetleri genelinde ve tercüme söylemi özelinde incelenmeye değer bir isim olarak karşımıza çıkmakta, çeviribilim çalışmaları açısından özne temelli bir söylemsel portre sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı kültürü, kültür repertuarı, Tüccarzade İbrahim Hilmi, Kur'an tercümesi,

ABSTRACT

Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı, starting his career in the transition period from the late Ottoman Empire to the early Republican period, became one of the first Turkish publishers of the Babiâli, the center of the press in the relevant period. In accordance with his self-expressive surname Çığıracı (meaning ground-breaking), İbrahim Hilmi published more than one thousand works in his publication house. Rather than being an ordinary publisher of the period, İbrahim Hilmi proved to be an active agent, as an editor, author and publisher. In this vein, İbrahim Hilmi, in the quest of pioneering the society and enhancing the cultural repertoire (Even-Zohar, 2002) provides resourceful insights on the act of translation that he either wrote or published.

In this study, the analysis of the discourse of İbrahim Hilmi - who will be briefly introduced in different perspectives- on the 'language' and 'translation' along with translational concepts and practices will be analyzed on the basis of para-texts (Genette, 1997) such as prefaces, book covers and reviews. The scope of the study will dwell upon not only authorial works of İbrahim Hilmi but also translated publications of his publication house.

Shaping his discourse on translation with a functionalist point of view, İbrahim Hilmi determined the social benefit as the main criteria of the evaluation of the works. As an influential agent of change (Toury, 2002) he introduced a number of prominent foreign authors to the Turkish cultural life, increased the visibility of the translator in his prefaces, and shaped the reception of the works by the target readership. Providing newness to the literary repertoire, İbrahim Hilmi also pioneered the field of religious publications with the first Turkish Qur'an translations of the period. In the same vein, his publication of the Qur'an in the Latin alphabet exemplifies his radical and courageous attempts as a publisher. Starting his career with a particular focus on military education and relevant publications, İbrahim Hilmi broadened the scope of his educational publications in time and published numerous works on the issues that he determined as gaps in the field. All of these points provide a portrait of an influential figure with respect to his publications in general and his translational discourse in particular, and projects İbrahim Hilmi as an important agent, constituting a considerable translational discourse.

Keywords: Ottoman interculture, cultural repertoire, Tüccarzade İbrahim Hilmi, Qur'anic translation.

1. Giriş

20. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde İranlı ve Ermeni yayıncıların tekeline bulunan ve yayıncılık faaliyetlerinin merkezi olan Babiâli'de kendine ait ilk kitap dükkânını 1896 yılında açan Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı, Babiâli'nin ilk Türk yayıncılarından biri olmuştur. Soyadının hakkını vererek yayın hayatında çığır açmayı kendine ilke edinen İbrahim Hilmi'nin, adı yıllar içerisinde birçok kez değişen yayınevinin çatısı altında 1000'den fazla eser basılmıştır (Ocak, 2003, s.7). Döneminin sıradan bir naşiri olmaktan ziyade, toplumun çarpıcı dönüşümü sürecinde, bir editör, naşir ve müellif olarak Türk yayıncılık hayatına birçok yeniliği tanıtmış etkin bir öznedir. İstibdat Dönemi (1878-1908) olarak adlandırılan bir süreçte başladığı yayıncılık hayatında, II. Meşrutiyet (1908) gibi Osmanlı kültür repertuarında bir kırılma noktasına, Cumhuriyet'in ilanı (1923) gibi beraberinde birçok değişimi getirecek olan bir dönüşüm sürecine, Harf Devrimi (1928) gibi yayıncılık hayatını derinden sarsan ve yeni koşullar yaratan radikal bir reform hareketine şahitlik eden İbrahim Hilmi, içinde bulunduğu dönemin *kültür repertuarına* (Even-Zohar, 2002) yeni seçenekler sunarak değişime öncülük eden bir *değişim öznesi* (Toury, 2002, s. 151) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, bir *değişim öznesi* olarak aşağıda farklı yönleriyle kısaca tanıtılacak olan İbrahim Hilmi'nin, son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet dönemindeki 60 yıllık yayın hayatı süresince ortaya koyduğu 'dil' ve 'tercüme' ile tercümeyle ilişkin diğer kavramlar ve tercüme pratikleri üzerine söyleminin, önsözler, kapaklar ve eleştiri yazıları gibi yan-metinler (Genette, 1997) üzerinden analizi sunulacaktır. Çalışma kapsamında, İbrahim Hilmi'nin kendi telif eserlerinin yanında kitabevi tarafından yayınlanan tercüme eserler temel alınacaktır.

2. Kuramsal Bakış Açısı

Franco Moretti (2000) bir kültürün edebiyatı üzerinde çalışırken 'okunmamış çoğunluk'tan [great unread] bahseder ve yapılan çalışmaların önceden yapılmış çalışmalar ışığında ilerlediğini, daima birincil kaynaktan çalışmanın imkansızlığını, ikincil kaynakların bu noktada kazandığı önemi belirtir (s.54). Dünya edebiyatını tek ancak eşitsiz bir bütün olarak niteleyen Moretti (2000) Itamar Even-Zohar'a yaptığı göndermeyle, merkez- çevre ilişkisi açısından ele aldığı edebiyat karşılaşmalarında (sorunlu bir şekilde Batı temelinde tanımladığı) kaynak edebiyatın, aktarımın yapıldığı erek edebiyatın farkında bile olmayabileceğini belirtir (s. 55). Ayrıca, Moretti (2000) bu etkileşim sürecinde üç aşamalı bir aktarım şeması sunar, yabancı biçem, yerel malzeme ve yerel biçemin bir müzakere içine girerek yerel edebi üretimi biçimlendirdiğini ifade eder (s. 62). Bu yaklaşım, bir müzakere, çarpışma ve kırılma noktası olarak girift ve sentezleyici bir dönemin edebiyat repertuarı açısından oldukça anlamlıdır.

1 Katalog taraması için mevcut katalogları hemen hemen tamamını tarayarak İbrahim Hilmi'nin sahip olduğu kitapevlerinde basılan kitapların ayrıntılı kronolojik listesini doktora çalışmasının sonunda sunan Başak Ocak'ın Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı: Bir Yayıncının Portresi (2003) adlı çalışması temel alınmış, ayrıca bu araştırmada verilen eserler Milli Kütüphane, İSAM ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi online kaynaklarından teyit edilmiştir.

Aynı zamanda dikkate değer bir modernleşme evresi ve eski retoriğin yıkım süreci olarak tanımlanan Tanzimat dönemini ele alırken, Ali Mirepassi'nin (2000), İran devrimi üzerinden örneklediği gibi eşzamanlı ve farklı zamanlarda çeşitli modernite deneyimlerinin yaşandığının farkında olmak, bu çalışma bağlamında yerel olana karşı bir farkındalık geliştirmek ve indirgeyici bir bakış açısından kurtulmak adına önemlidir.

Bu çalışma kapsamında Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı'nın söylemi çerçevesinde tercüme edimi, dizgesel bir bakış açısıyla Osmanlı kültürü 'çoğuldizge'sinin [polysystem] sosyal, siyasi ve edebi dinamikleri ile ilişkilendirilecektir (Even-Zohar, 2002). Bu bağlamda kuramsal bir bakış açısı sunan Itamar Even-Zohar (2005), geliştirdiği kültür kuramı ile 'kültür repertuarı' kavramını 'bir toplum içerisinde bireyler tarafından üretilen seçenekler bütünü' olarak tanımlamaktadır. Kültür planlaması çerçevesinde bu bütünün oluşturulması, 'dıştan alım' ve 'aktarım' yolları ile gerçekleştirilmektedir. Bu değişime öncülük eden özneleri Gideon Toury (2002), kültür repertuarına yeni seçenekler sunan 'değişim özneleri' [agents of change] olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmada, bir değişim öznesi olarak Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı'nın hangi eserlerin hangi dillerden tercüme edildiklerine, bu eserlerin seçiminde belirleyici olan faktörlere, tercüme sürecinin aşamalarına, varsayılan okuyucuya ve tercümenin toplum içerisinde atfedilen işlevlerine ilişkin söylemi incelenecektir.

Osmanlı kültür dünyası bağlamında, tercüme kavramı ve tercümeyle dayalı edimler, günümüzün 'tercüme' anlayışından farklılık göstermektedir. Dönemin edebiyat repertuarında 'tercümeyle dayalı metin üretme' pratikleri farklı ve karmaşık temellük edim süreçlerini beraberinde getirmiştir. İktibas, *nakl*, *taklid*, şerh ve *nazire* gibi Arap-Fars-Türk kültürleri 'örtüşük alanı'ndan (Paker, 2002) doğan ve tercüme üst başlığında ele alınabilecek aktarım biçimleri, bu pratiklerin örnekleri arasındadır (Demircioğlu, 2005). Bunlara ek olarak, bugün 'özgün eser' tanımı temelinde ele aldığımız 'telif' kavramı da dönemin tercüme söylemiyle yakından ilişkilidir ve yine güncel kullanımından farklı bir anlam ifade etmektedir. Saliha Paker'e (2011) göre, 'telif' kavramı dönemin kültür repertuarında özgünlüğe değil, 'yaratıcılığa dayalı bir aracılığa' [creative mediation], 'tercümenin özgün haline' [inventive form of translation] gönderme yapmaktadır (s. 460). Paker (2011) Osmanlı edebiyat dizgesi çerçevesinde, tercümeyle dayalı aktarımlara ilişkin çalışmalarda 'telif' kavramının da dâhil edilmesi gerektiği görüşündedir (s. 471). Bu çalışmada da tüm bu kavramların tanımsal kullanımları ve 'tercüme' temelli bir söylem açısından ne ifade ettikleri analiz edilecektir.

3. Müstesna bir Yayıncı Portresi

3.1. Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı (1876-1963) Hakkında

Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı² Tunça'da (Romanya) doğmuştur. Doğum yılına ilişkin kaynaklarda farklı ifadeler yer almakta, verilen tarihler 1876-1880 yılları arasında değişmektedir (Albayrak, 1993, s. 299; Ocak, 2003, s. 33). İbrahim Hilmi, yayın hayatına 1895 yılında İkdam gazetesinde dizgici olarak başlamıştır. 21 Ocak 1896 yılında ilk

2 Yazının diğer kısımlarında kısaca 'İbrahim Hilmi' olarak ifade edilecektir.

kitap dükkânını Bâbîâli'de *Kitabhane-i İslam* adıyla açmış ve Ermeni ve İranlı kitapçıların tekelinde olan yayıncılık piyasasının ilk Türk kitapçılarından biri olmuştur (Kafadar ve Öztürk, 1993, s. 299). Meslek hayatının 50. yıldönümü *Türk Editörler Derneği* tarafından 1946 yılında görkemli bir şekilde kutlanmış ve birçok yayın organında kendisi ile ilgili çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Çalışmalarına ömrünün sonuna kadar devam eden İbrahim Hilmi, Bâbîâli'nin en yaşlı editörü olarak 12 Haziran 1963 tarihinde vefat etmiştir (Koçu, 1965, s. 3893).

3.2 Yayıncılık Faaliyetleri

Yayıncılık dünyasına, 1896 yılında giriş yapan İbrahim Hilmi, döneminde basılan dini eserlerin nitelik ve nicelik açısından eksikliğine vurgu yaparak, ilk kitap dükkânına *Kitabhane-i İslam* adını vermiş; sonrasında ise, askeri yayıncılık alanında büyük bir boşluk olması ve nüfuz sahibi kişilerin de askeri sınıftan olması nedeniyle, bu adı *Kitabhane-i İslam ve Askeri* olarak değiştirmiştir (Koçu, 1965, s. 3891). Kitabhanenin adı 1921 yılında *Kitabhane-i Hilmi*, 1936'da *Hilmi Kitaphanesi* olarak tekrar değiştirilmiş, yayın hayatını *Hilmi Kitabevi* olarak noktalamıştır (Ocak, 2003, s. 46).

İbrahim Hilmi, yayın dünyasının aktif bir hamîsi (Lefever, 1992, s. 17) olarak birçok alanda faaliyet göstermiştir, pek çok telif ve tercüme eserin Türk kültür dünyasına kazandırılmasına öncülük etmiştir. Yayın hayatının zorlukları üzerine çok sayıda yazı kaleme alan Hilmi, Türkiye'deki kütüphanelerin eksikliklerini eleştirmiş, yeni eserler üretecek olan yazarların gerekli kaynakçayı edinmekte güçlüklerle karşılaştığını dile getirmiştir (Dosay, 1999, s. 430).

İbrahim Hilmi askerî, ilmi, felsefi, siyasi, sosyal, tarihi, edebi ve dinî eserleri, Türk kültür dünyasına kazandırmakla beraber, okul kitapları yayıncılığı alanında da çok sayıda eser hazırlamış ve hazırlatmıştır (Albayrak, 1993, s. 299). İbrahim Hilmi, süreli yayın alanında da faaliyet göstermiş, 1908'de *Millet* (5 Ağustos 1908- 26 Ekim 1908) adlı ilk resimli günlük gazeteyi, *Boşboğaz İle Güllabi* (24 Temmuz 1908- 1 Aralık 1908) adında bir mizah dergisi ile 1912'de *Ordu ve Donanma* (Mart 1912- Mayıs 1914) adında askerî bir mecmuayı yayınlamıştır (Albayrak, 1993, s. 299).

Türkiye'de *dizi* yayıncılığını ilk başlatan isimlerden biri olan İbrahim Hilmi, yayınladığı *Kitaphâne-i İntibâh* (H.1328-1330, M.1910-1912), *Millet Kitaphânesi* (H.1325-1330, M.1907-1912), *Balkan Harbi Külliyâtı* (H.1330-1332, M.1912-1914) gibi yayın dizileri ile birçok telif ve tercüme eserin, Türk okuyucuya tanıtılmasına öncülük etmiş, ayrıca çağdaşı olan Remzi Kitabevi, Semih Lütfi Kitabevi gibi diğer yayınevlerini de bu yönde çalışmalar yapmaları konusunda etkilemiştir (Ocak, 2003, s. 122).

Bir kültürel girişimci olarak İbrahim Hilmi, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Osmanlı'da sosyalizm üzerine yayınlanan ilk eserlerden olan George Tournere'nin *Sosyalizm* (1326) başlığıyla sunulan Haydar Rifat tercümesini yayınlamış; yazarın *Lenin'in Hayatı* (1932), *Hayali Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm* (1935) gibi çevirilerini de Cumhuriyet döneminde yayınlamaya devam etmiştir (Ocak, 2003, s. 76).

Görüleceği üzere, yayınladığı eserler arasında telif eserler kadar tercüme eserler de önemli bir yer tutmuştur. Hilmi'nin kitabeveleri bünyesinde Arapça ve Farsçadan olduğu gibi İngilizce, Fransızca ve Rusça dillerinden de askerî, felsefi, siyasi, edebi ve dinî metinlerin tercümelere yayınlanmıştır. Tercüme edilecek önemli eserleri bizzat kendisi seçmiş ve ilgili konularda ehil olduğuna inandığı tercümanlara tercüme ettirmiş, bu konudaki (öz)bilincini de kaleme aldığı önsözlerde sıkça dile getirmiştir.

3.3. İbrahim Hilmi'nin Yayımlanan Telif Eserleri

İbrahim Hilmi, etkin bir editör olarak rol aldığı yayıncılık hayatında, yaşadığı dönemin sorunlarına ilişkin birçok telif eser kaleme almıştır. Başlıca eserleri, İbrahim Hilmi'nin ülkede fikri ve ilmi uyanışı sağlamak iddiasıyla için adlandırdığı ve oluşturduğu *Kitabhane-i İntibah* (Uyanış Kütüphanesi) serisi içerisinde yer almıştır (Dosay, 1999, s. 426). *Zavallı Millet Felaketlerimizin Esbâbı* (H.1328- M.1910), *Milletin Hataları Felaketlerimizin Esbâbı* (H.1329- M. 1911), *Milletin Kusurları Felaketlerimizin Esbâbı* (H.1328- M.1910)³ başlıklı eserlerinde mevcut iktidarın politikalarını eleştirmekte, iktisadi ve sosyal hayata ilişkin görüşlerini sunmaktadır.

Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz (H.1329- M.1911)⁴ eğitim sisteminin sorunlarını ele almakta, Avrupa ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştırmakta, Avrupa gezilerindeki tecrübeleri temelinde Batı model alınarak eğitim hayatının ve eğitim alanındaki yayınların nasıl geliştirilebileceğine dair fikirlerini beyan etmektedir.

Türkiye Uyan (H.1331- M.1913) adlı eserinde ise aydın kesimin ve iktidarın halkı yanılttığını ifade eden İbrahim Hilmi, *Avrupalılaştırmak Felaketlerimizin Esbâbı* (H.1332- M.1914) adlı kitabında tek çözüm yolunun her anlamda Batı yaşam tarzını benimsemek olduğunu belirtmektedir. Bunlara ek olarak İbrahim Hilmi, atlaslar, ahlak ve alfabe kitapları gibi ders kitapları, köy ve halk mekteplerine özgü eserler ve çeşitli gazetelerde düşünce yazıları kaleme almıştır (Erşahin, 2004, ss. 65-67).

3.4. İbrahim Hilmi'nin Yayımlanan Tercümesi (?)

İbrahim Hilmi'nin uzun yayıncılık hayatında bir naşir, editör ve çeşitli eserlerin müellifi olmasının yanında, pratik olarak tercüme edimini gerçekleştirip gerçekleştirmediği merak konusudur. Tercüme eserlerden yararlanarak oluşturduğu eserler olsa da bunları 'telif' olarak tanımladığı için bu kapsamda ele almamak yerinde bir yaklaşım olacaktır. Mevcut kaynaklar tarandığında yazılı kaynaklarda yer almasa da online kitap arama motorlarında 1947 yılında Hilmi Kitabevi tarafından yayınlanan Guy de Maupassant'ın *Bir Hayat* adıyla tercüme edilen eserinin tercümanı olarak İbrahim Hilmi'nin adı geçmektedir. Kitabın kapağında ya da içerisinde tercümana ilişkin herhangi bir ifade yer almamaktadır. Şaşırtıcı olan bir diğer nokta ise bir önsöz içermemesi ve sadece kitabın iç kapağında İbrahim Hilmi'nin 'Türkçeye büyük bir dikkat ve itina ile tercüme edilmiştir'

3 Osmanlıca olan bu üç kitabın çeviri-yazıları için bkz: (Çiğiracı) Tüccarzâde İbrahim Hilmi. 2010. *Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri*. (yay. haz.) Başak Ocak. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

4 Osmanlıca olan bu eserin çeviri-yazısı için bkz: (Çiğiracı) Tüccarzâde İbrahim Hilmi. 2000. *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz*. (yay. haz.) Melek Dosay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

(de Maupassant, 1947, s. 3) ifadesine yer verilmiş olmasıdır. Görüleceği üzere, editör ve naşir olarak tercüme sürecinde etkin bir rol oynayan İbrahim Hilmi'nin bir tercüman kimliğinin varlığında söz etmek neredeyse imkânsızdır.

4. Dilin Sadeleştirilmesi Tartışmaları İçerisinde İbrahim Hilmi'nin Söylemi

Türk dilinin sadeleştirilmesi tartışmaları, Türkçe'nin problemleri olduğunun yaygın biçimde dile getirilmesi ve değişikliğin lüzumlu bulunması, son dönem Osmanlı Devleti'nde birçok alanda yeniliğin öngörüldüğü Tanzimat (1839) ile başlamış, Meşrutiyet (1908) ile hız kazanmıştır (Ertop, 1985, s. 333; Sakar, 2011, s. 18). Terim, imlâ, sözlük ve alfabe konularına ilişkin tartışmaların sık sık gazete ve dergilerde yer aldığı dönemde, İbrahim Hilmi de 'dil' üzerine fikirlerini, *Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız? Türkçe'nin Sadeleştirilmesi*⁵ (H.1327- M. 1911) başlıklı 16 sayfalık kitabında ele almaktadır (Erol, 2012, s. 69). İbrahim Hilmi, bu eserinde 20. yüzyılın başında kullanılan Osmanlı Türkçesinin öğreniminin zorluğuna ve dilde değişimin zorunluluğuna şu ifadeler ile dikkat çekmektedir:

Kim ne derse desin, bugünkü Osmanlı lisanı elsine-i saireye nazaran -bir iki şark lisanı müstesna- en gücüdür. Küre-i arzda söylenilişi başka, yazılışı yine başka Türkçeden gayri bir lisan yoktur. Konuşulması gayet kolay ve latif olan Türkçemizin tahrîren ifadesi o nispette güçtür. Lisan-ı Osmanîyi hakkıyla öğrenmek ve okunulan âsârın mevzuunu tamamıyla anlamak için seneler ister. Elsine-i sairenin hiçbirinde bu müşkülât yoktur [...] Lisanımızın bu güçlüğü değil midir ki nice âteşîn zekâlar düşündüklerini tahrîren ifadeye muktedir olamadıklarından sönüp gitmişlerdir. Yine o Arabî ve Farisî kelimelerin suiistimali değil midir ki lisanımızı, lisan-ı kadîm-i Osmanîyi bir muammaya döndürmüş, efkâr-ı bakirâne ve ahrârâneyi taht-ı tazyikine alarak ruh-i maânîyi ezmiş ve lisanımızı içi boş üstü altın kaplama evâniye benzetmiştir. (Ocak, 2008, ss. 94-96)

Bu ifadeleri, İbrahim Hilmi'nin Arapça-Farsça-Türkçe örtüşük alanında şekillenmiş olan Osmanlı düşünce epistemolojisini reddettiğini göstermekte, döneminin sosyal-ekonomik-politik ve kültürel şartlarının bilincinde bir değişim öznesi olarak bir *milli şuur* çerçevesi oluşturma gayretinde olduğunu ortaya koymaktadır. Arka plandaki sosyo-politik amaçlar gözardı edilerek, dilde sadeleştirme çabaları, artık yabancı olarak nitelenmeye başlayan Arabi ve Farsi etkilerden ulus-kültür dilini temizlemeyi amaç edinen bir edimler bütünü olarak (sorunlu bir şekilde) konumlandırılmıştır. İbrahim Hilmi, eserinde *sadeleştirme* ifadesini bizzat kullanmakta ve Arapça, Farsça ve Türkçenin birleşiminden oluşan melez bir dil olarak tanımladığı mevcut Türkçenin diğer dillerin boyunduruğundan kurtarılmasının gerekliliğini savunmaktadır:

5 Eserin çeviriyazısı için bkz: Ocak, Başak. 2008. 'Türkçenin Sadeleştirilmesi Tartışmaları Etrafında İbrahim Hilmi Çiğiraçan'ın Görüşleri ve Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız? Adlı Eserinin Çeviriyazısı, ÇTTAD, c. VII, 16-17 (Bahar-Güz), 89-101.

[...] Bundan anlıyorum ki açık ve Türkçe yazılmış âsâra daha ziyade rağbet var. Hissiyât-ı umumiye de bu kitapların millî olduğuna, muğlâk yazılan âsâr ve makalâtın ise üç milletten hâsıl olmuş bir melez mahsulü olduğuna kail [...] Lisanımızı büsbütün Türkçe yazmak kabil değildir. Tasfiye-i lisan aleyhinde bulunanların korktukları da Türkçenin gitgide Buhara şivesine döneceğine ve geriye doğru ricat edileceğine zâhib olmalarıdır. Türklerin medeniyet-i kadîmesi olmadığı için ne kadar olsa lisanları fakirdir. Fakat lisanın bu fakri, hiçbir vakit üç lisandan mürekkep bir lisan-ı garibe mâlik olmaya bizi mecbur kılmaz. Lisanımızdan Arabî ve Farisî kelimeleri tamamen atamayız. Şu kadar ki bunları tahdîd edebiliriz. Lisanımıza göre mal etmeye, Türkçemizi sadeleştirmeye, başlı başına müstakil ve tahsili süheyl bir lisan haline koymaya çalışırız. (Ocak, 2008, s. 97)

Bu bağlamda, dilin sadeleştirilmesi yoluyla kültür hayatının zenginleştirilmesi söylemi, her ne kadar eseri daha geniş kitlelere ulaştırma amacı gütsen de sorunlu bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçiş sürecinde radikal değişim adımlarının atılması olağan bir olgudur; ancak, mevcut zenginliğin temel yapıtaşlarının ve mevcut dilin organik birer parçası haline gelmiş Arabî ve Farsî öğelerin tamamen reddi başarıya ulaşması pek de mümkün olmayan bir niyetin uzantısıdır.

İbrahim Hilmi, bir yayıncı olarak sade dil kullanımının eserlerin başarısında önemli bir rolü olduğuna dikkat çekmekte; Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, Mehmet Emin Yurdakul'un eserlerinin sevilmesini, yazarların yalın ve kolay anlaşılır dil kullanımına bağlamaktadır. Dil konusuna, *Türkiye Uyan* 1913) adlı eserinde 'Lisanımız' başlığı altında tekrar değinmekte, dilin sadeleşmesinin yanında harflerin de değişmesi gerektiğini dile getirerek gençleri bu konuda göreve çağırılmaktadır:

'Gençlerimiz lisanımızı büsbütün ıslaha sarf-ı gayret etmeli, sadeliği esas ittihâz eylemeli, lisanımızı sınıf-ı avama da öğretmeyi, anâsır-ı saireye de belletmeyi düşünmeli, hele teshil-i tahsil ve tahrîr için hurûfâtı değiştirmeyi bile göze almalıdır. Herhalde millet, lisan ve edebiyatta büyük bir inkılâba muhtaçtır'⁶ (Ocak 2008, 91).

Ne var ki, 1928 yılında gerçekleştiğinde kendisini büyük maddi zarara uğratacak ve tonlarca kitabını kese kâğıdı yapılmak üzere okkaya vermesine yol açacak olan (Koçu, 1965, s. 3892) Harf İnkılabının getireceklerinde habersizdir.

Dil konusundaki ifadeleri incelendiğinde, İbrahim Hilmi'nin toplumun düşünce dünyasında bir uyanışın gerçekleştirilmesinde, geniş kitlelere hitap edebilmek için sade bir Türkçe kullanımına önem verdiği, varsayılan okuyucunun dil seviyesini bu bağlamda

6 Orijinal metin künyesi: (Çiğiracı), Tüccarzâde İbrahim Hilmi. 1329. *Türkiye Uyan*. Dersaadet: Kitaphâne-i İntibâh, s. 101-102.

tanımladığı, söylemini milli bir ödev bilincinin şekillendirdiği ve sorunların çözümüne ilişkin sorunlu olmakla birlikte ileri görüşlü bir yaklaşım izlediği göze çarpmaktadır. Bu düşüncelerinin, 'tercüme' edimine ilişkin ifadelerinde ne denli belirleyici rol oynadığı ilerleyen bölümlerde alıntılarla sorunsallaştırılarak ele alınacaktır.

5. Kur'an'ın İlk Türkçe Tercümeleri Çerçevesinde İbrahim Hilmi'nin Rolü

Kur'an tercümesi tartışmaları, Kur'an'ın vahyinin ardından Müslüman dünyaya tebliğinin başladığı yedinci yüzyıldan bu yana var olsa da Osmanlı'da bu tartışmalar, yoğun olarak II. Meşrutiyet (1908) ile başlar. Bu tarih öncesinde *tercüme* tanımı altında sunulan bir Türkçe Kur'an çalışması yoktur (Üstün, 2013). Bu dönemde sadece Kur'an tefsirleri mevcuttur. Tercümenin yokluğu, Abdülhamid dönemi politikaları, Arapçanın Osmanlıcanın organik bir parçası olarak görülmesi, basım imkânları gibi farklı koşullar bağlamında açıklanmaktadır (Cündioğlu, 1999, s. 78). Yayıncılık hayatı boyunca dini eser yayıncılığı alanında yoğun çaba sarf eden İbrahim Hilmi, bu eserler ile İslam dünyasında bir uyanış ve yeniden inşa sürecinin etkin bir öznesi olma iddiasındadır (Erşahin, 2011, s. 151). Bu konudaki gayesini, Başak Ocak (2003, 36) şöyle özetlemektedir: 'Hem Hıristiyan dünyasında hem de İstanbul'da yayınlanmış olan dini eserler ve yeni yapıları en uzak yerlere kadar ulaştırmak ve bu sayede Türkçe, Farsça Arapça eserler yayınlanarak bütün İslam dünyasından düşünsel ve bilimsel bir uyanışa alet olmak isteyişidir'.

Osmanlı Dönemi'nde basılan ilk Kur'an tercümesi *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi* adıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1914 yılında sunulan çalışmadır. Tercüme yayınlayan isim, Kur'an'ın tercüme edilmesinin gerekliliğine ilişkin fikirlerini uzun zamandır dile getiren İbrahim Hilmi'dir (Zwemer, 1915, s. 259). Ne var ki bu tercüme, ilk olarak içeriğinin doğruluğu açısından, ardından da tercüme anonim olarak sunulsa da Zeki Megamiz adlı bir Hristiyan tarafından yapıldığı iddiaları nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmış, sadece 5 kopyası basıldıktan sonra yasaklanmıştır (Erşahin, 2011, s. 152). Bu çalışma haricinde Cumhuriyetin ilanına kadar basılma imkânı bulmuş başka bir tercümeden kaynaklarda söz edilmemektedir (Üstün, 2013). İbrahim Hilmi, *Avrupalaşmak* (1914) adlı eserinde, Kur'an'ın tercüme edilmesinin gerekliliğini şu ifadelerle savunmaktadır:

İşte bugün milyonlarca Müslüman Allah'ın kendilerine ne emrettiğini, Kur'an'da neler söylemiş olduğunu bilmiyorlar. Hele biz Türkler Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümesi olmaması yüzünden dinimizin esasını bile bilemiyoruz. Diyoruz ki, Kur'an Türkçeye tercüme edilemez, her ayetin birçok anlamı vardır. Mutlaka uzun bir tefsire ihtiyaç gösterir. O halde milyonlarca Arap ve Arapçayı bilenler, Kur'an'ı daima tefsirle birlikte mi okuyorlar? Ulemadan olmayan bir Arap Allah'ın Kelamını okumakla ne kadar bir şey anlıyorsa, biz Türkler de Yüce Ayetlerin meallerini okumaktan da o kadar bir şey öğrense yine hiç bilmemekten, aslında Kur'an'da olmayıp, en cahilin Kur'an'a atfedilen bin türlü rivayet ve hurafelerle zihninin yanıltılmasından daha iyi değil midir? (Çığıracı, 1997, s. 156)

Bir toplumsal din yapısı eleştirisi olarak yorumlanabilecek bu ifadeler, İbrahim Hilmi'nin Kur'an'ın tercümesinin açık bir taraftarı olduğunu, bu konudaki düşüncelerini de radikal bir söylemle ortaya koymaktan çekinmediğini göstermektedir. Ayrıca, dönemin ulema sınıfının bir eleştirisi olarak okunabilecek bu alıntı, İbrahim Hilmi'nin kutsal metin tercümesinde izlediği pozitivist ve cesur yaklaşımın bir göstergesidir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tercümelemlerin basımı açısından ortaya çıkan daha özgür ortamın etkisiyle ilk Türkçe Kur'an tercümesi Maarif Kütüphanesi'nin sahibi Naci Kasım tarafından Süleyman Tevfik'e yaptırılmış ve 1924 yılında *Kur'an-ı Kerim Tercümesi* adıyla basılmıştır (Cündioğlu, 2011, s. 113). Hemen ardından da Şeyh Muhsin-i Fani mahlasını kullanan Hüseyin Kazım Kadri imzasını taşıyan *Nur'ul Beyan* 1924 yılında yayınlanmıştır (Akdemir, 1989, s. 35). Hilmi Kitabevi tarafından İbrahim Hilmi'nin önsözünü basılan bu tercüme, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin de aralarında bulunduğu pek çok kişinin sert eleştirisine maruz kalmıştır (Cündioğlu, 2011, s. 45). Bu tercümenin, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, *Kur'an-ı Kerim'in Tercüme-i Tefsiri*, *Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercümesi* gibi birçok farklı alt-başlık ile basılmış olması (Wilson, 2009, s. 179), 'tercüme' ve 'tefsir' kavramlarının kullanımına ilişkin terimsel karmaşıklığı göstermesi açısından da önemli bir örnektir.

İbrahim Hilmi, bir komite tarafından hazırlanan *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi*'ni ise 1926 yılında yayınlamıştır. Bu tercümenin hemen ardından 1927 yılında yayınlanan *Maani-i Kur'an- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, İzmirli İsmail Hakkı tarafından hazırlanmış, Hilmi'nin o güne kadar bastığı Kur'an tercümelemleri arasında en çok kabul gören çalışma olmuştur (Erşahin, 2011, s. 153). Bu tercümenin çeviri-yazısı *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi* başlığıyla 1932 yılında basılmış, 1928 yılında yapılan Harf İnkılabı sonrası Latin harfleri ile basılan ilk Kur'an tercümesi olmuştur. İbrahim Hilmi'nin bu alandaki en radikal adımı ise, 1932 yılında Arapça Kur'an'ı çeviri-yazı şeklinde *El Kur'an- El Mushaffuşşerif* adıyla Arap harfleri yerine Latin harfleri ile basması olmuş, bir heyet tarafından yapıldığı ifade edilen tercümede yer alan heyet üyeleri gizli tutulmuştur (*ibid.*) Ateşli tartışmaları beraberinde getiren bu çalışmasını savunmak isteyen İbrahim Hilmi, Atatürk'e konu ile ilgili bir mektup yazmış, bu sayede insanların yeni alfabeyle ilgilerinin artacağını ve onu kabullenmelerinin kolaylaşacağını ifade etmiştir (Erşahin, 2011, s. 158). Döneminin koşulları içerisinde radikal bir metin üretim pratiği olarak tanımlanabilecek bu Kur'an tercümesinin, 1936, 1937 ve 1950 yıllarında üç kez yeniden basılmış olması (Erşahin, 2011, s. 158), toplum tarafından kabul gördüğünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Tüm bu çalışmalar, bir uyanış hareketinin öncüsü olma iddiasındaki İbrahim Hilmi'nin, dini eser yayıncılığı çerçevesinde ele alınabilecek bu tercüme çalışmaları ile bir değişim öznesi olarak oynadığı rolü, tercümelemlerinin alımlanışını şekillendirme çabasını ve Türk kültür repertuarına radikal katkılarını göstermektedir.

6. İbrahim Hilmi'nin Tercüme Üzerine Söylemi

Yayıncılık alanında naşir olarak aktif bir rol üstlenen İbrahim Hilmi, hem bir kısmı yukarıda tanıtılan birçok eser kaleme almış, hem de yayınevi tarafından basılan çok sayıda tercümenin neredeyse tamamına önsöz yazmış; öyle ki bazı eserlerde kendisini yarı-yazar

olarak tanımlamıştır (Ocak, 2000, s. 80). Bu uzun önsözlerde Hilmi, eserlerin yazarları hakkında detaylı bilgi vererek, onları Türk okuruna tanıtmış, ayrıca önemlerine vurgu yaparak verdiği hizmetin değerine dikkat çekmiştir. Bu bölümde, İbrahim Hilmi'nin müellifi olduğu eserlerde ve tercümelerin önsözlerinde yer alan doğrudan ya da dolaylı olarak tercümeyle ilişkin ifadeleri incelenecek ve söylem analizi yapılacaktır.

6.1 İbrahim Hilmi'nin Yayınladığı Tercüme Eserlerin Önsözlerinde Tercüme Edimine İlişkin İfadeleri

İbrahim Hilmi'nin aşağıda yer verilen önsözlerde yer alan tercümeyle ilişkin ifadelerini belirli başlıklar altında incelemek mümkündür. Öncelikle, hararetle savunduğu sade dil kullanımına, yayınladığı tercümelemleri tanıtırken de vurgu yapmış, bu sayede eserinin daha çok kişiye ulaşacağı inancını dile getirmiştir. Bu ifadeler varsayılan okuyucuya ilişkin de ipuçları sunmaktadır. Naşirin, hedef kitlesinde bir kısıtlamaya gitmediği, halkın tüm tabakalarına ulaşma isteğinde olduğu açıktır:

Öteden beri vatanımda bir fikri inkılabı ve içtimai yapmak için var kuvvetimle çalıştığım ve bu hususta Kur'an tercümesi en büyük bir amel olduğundan [...] bu fikri hararet ve cesaretle ilân ve müdafaa eylemişim. Muktedir bir heyete yazdırdığım bu nüshayı neşrediyorum. Bilcümle Türkçe kardeşlerime, tahsilde bulunan evladımıza âyeti celileyi Kuraniyeyi hakkıyla öğrenmek için tercümenin pek sade olmasına imtina edilmiştir. (Çığıracı, 1926, s. 4)

Ayrıca, tercümeden beklentisini de sade dil kullanımını çerçevesinde şekillendiren İbrahim Hilmi, iyi tercümeyle eserin Türkçe gibi okunması temelinde değerlendirmektedir. Bu noktada, kendisi bu ifadeyi kullanmasa bile tercüme anlayışında yerlileştirmenin belirleyici bir etken olduğu çıkarımında bulunmak yersiz olmayacaktır: 'Bu eseri sadece tercüme etmek değil, Türkçeleştirmek [...] bu ölmez eserin tercümesi, Türkçede yazılmış te'lif bir eser kadar güzel ve değerlidir' (Çığıracı, 1948, s. VII).

İkinci olarak, özellikle tercüme ettirdiği klasik edebiyat eserlerinde, orijinal eserin önemine dikkat çekerek, ilgili eserlerin tercüme edilmesiyle sunduğu hizmetin değerine gönderme yapmakta ve erek metni kültür repertuarı içerisinde prestij temelinde konumlandırmaktadır: 'Ölü Ruhlar'ın dilimize çevrilerek basılması okuyucularımız için ehemmiyetli bir hadisedir' (Çığıracı, 1937a, s. XII). Bu bağlamda tercümeyle, Türk kültür hayatına katkı sağlayacak aktarımın bir aracı işlevi atfedilmektedir: 'Son zamanlarda Balzaktan Türkçemize birkaç mühim eseri tercüme edilip okunmuş, müellifin büyüklüğü takdir olunmuştur' (Çığıracı, 1940a, s. XX). Ayrıca, tercüme edilecek eserlerin seçiminde etkin bir rol oynadığı, seçimlerinde kişisel beğenisinin de belirleyici olduğu, bir yayın hamisi olarak öznel bir tavır sergilediği görülmektedir:

Naşirliğimin ilk yıllarında ve gençliğimin ateşli zamanlarının romanı eski Türkçede basılmış! Kırk seneden beri nüshaları tükenmiş olan bu kitabı, yeni nesle okutmayı çok arzu ettiğimden,

bu kere Avni İnsel dostuma açık bir lisan ve güzel bir üslupla yeniden tercüme ettirerek neşriyat sahasına atmış oluyorum. (Çığıracı, 1947, s. 272)

İbrahim Hilmi, eser tanıtımında orijinal eserin üslubunun ayırdında bir söylem ortaya koyarak, tercümede bu kaynak metnin edebi özelliklerinin korunmasına gösterilen itinaya dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, tartışmalı ve belirsiz bir ölçüt olmakla birlikte, yayınevi politikası çerçevesinde tercümeden beklentinin eşdeğer bir üslup güzelliği olduğu sonucuna varmak yerinde bir yaklaşım olacaktır:

[...] su gibi akan ve metin üslûpla beraber alınmayacak olursa başka bir dile geçirilirken, tercümcenin her iki dildeki meleke derecesine göre güzelliğinden hiç şüphesiz bir şeyler kaybedecektir. [...] Maupassant'ın iki eserini de kendi üslûbu ile tercüme etmek gerek. (Çığıracı, 1948, s. VII)

İbrahim Hilmi'nin tercümeyle ilgili beklentilerinden birini de 'tam tercüme' anlayışı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, Hilmi için iyi bir tercüme, orijinalin hiçbir kelimesinin atlanmadan erek dile aktarımı ile mümkündür. Bu açıdan ele alındığında, aktarılan eserin Türk kültür dünyasına uygunluğu üzerine bir değerlendirmede bulunmaksızın, tercüme sürecinde bir *kültürel filtre* uygulanması taraftarı değildir. Ne var ki, yabancı ve kültürle özgü öğeler barındıran eserlerin tercümesinde, kaynak metne kat'i sadakat ile erek metinde Türkçe gibi okunan eser akıcılığının nasıl sağlanabileceği tartışmaya açıktır: 'Ancak şimdi neşri müyesser olan eserin tercümesinde bir kelime atlanmamış, aslındaki güzellik ve incelik, üslubundaki akıcılık ve tatlılık muhafaza edilmiştir' (Çığıracı, 1944, s. VI).

İbrahim Hilmi, önsözlerinde tercüme eleştirisi konusuna da değinmiş, ciddi edebiyat eleştirilerinin yokluğundan yakınmıştır. Ciddi eleştirinin, erek edebiyatın yanında tercümcenin gelişiminde de elzem olduğunu vurgulayarak, yerele ve tercümeyle dayalı üretimin ne denli eşsüremli ve birbirine bağlı süreçler olduğunu gözler önüne sermekte, bu bağlamda çarpıcı bir çeviri algısı ortaya koymaktadır:

Tercüme olsun, telif olsun bizde yeni çıkan hemen bütün kitaplar üzerinde ciddi bir tenkit yoksuzluğunu yıllardan beri teessürle görüp [...] binde bir tercüme hakkında bazı gazete sahifelerinde rastladığımız yazıların tenkit şeklinde dostlar tarafından yazılmış, iltifat nevinden şeyler olduğunu görüyoruz. (Çığıracı, 1948, s. VII)

Tercüme sürecine ilişkin ifadeler, dönemin koşulları içerisinde çevirmenin görünür-lüğüne ilişkin ipuçları sunmaktadır. İbrahim Hilmi, yabancı dildeki eserleri, dönemin önde gelen edebi isimlerine tercüme ettirdiğini sık sık dile getirmektedir. Bu vurgunun amacı, yapılan tercümelere okuyucu gözünde meşruiyet kazandırma ve üretilen erek kültürdeki eserin inanılabilirliğini ve kabul-görülüşünü artırmak olarak yorumlanabilir.

Çevirmen kişilerin bireysel ve profesyonel kimlikleri bağlamında etkin bir özne olarak sunulmakta, ilgili çevirilerin, okuyucu tarafından alımlanma süreci yönetilmektedir: 'İlk Aşk, Turgenev'in Türkçemize ilk çevrilen hikayesidir. Bu güzel hikâyeye dilimize Haydar Rifat'ın kalem ile çevrildiği için çok okunmuş ve onu üçüncü defa basmak şerefi kütüphaneme nasip olmuştur' (Çiğiraçan, 1938a, s. X). Bir diğer metin önsözünde ise, çevirmen çarpıcı bir şekilde yazar ile eşdeğer bir edebi beceri sahibi özne olarak tanıtılmaktadır: 'Okudukları zaman Tolstoy'un tahrirdeki kudretini, üslubundaki meziyyetini, Ali Kami'nin tercümedeki sanat ve muvaffakiyetini takdirden kendilerini alamazlar' (Çiğiraçan, 1961, s.V). Bir başka alıntıdan yola çıktığımızda ise, girift bir yazar-çevirmen modeli karşımıza çıkmaktadır. Dönemin genç yazarları, önemli yabancı edebiyatçıların eserlerini Türkçeye çevirerek kendi mesleki konumlarını güçlendirmekte, tercüme bir statü kazanma aracı olarak farklı bir anlam ve önem kazanmaktadır:

Tagore'un birkaç eseri genç muharrirlerimizden İbrahim Hoyi, Şükrü Erdem İrfan Konur ve Fethi Tevet taraflarından dilimize çevrilerek müellif hakkında ayrıca mütealalar yazılmak suretiyle bu büyük Hind şairini Türklere tanıtmaya muvaffak olmuşlardır. (Çiğiraçan, 1940b, s. VI)

İbrahim Hilmi, tercüme temelinde oluşturduğu yayıncılık retoriğini zamansal bir düzlemde kurmaktadır. Zaman, tercümenin değerlendirilmesinde önemli bir etken olarak ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, yapıldığı dönemin tercümeden beklentilerini karşılayan bir eser, başka bir dönemde ele alındığında beklenileni verememekte, eksik olarak değerlendirilebilmektedir. Tercümenin değerlendirme ölçütü olarak zamansal koşulların ölçüt kabul edilmesi, (Çeviribilimin ayrı bir bilim alanı olarak adının bile anılmadığı bir dönemde) yenilikçi bir yaklaşım olmakla birlikte, zamansal koşula bağlı olarak değişen unsurun dil mi yoksa üslup mu olduğu sözlerinden net bir şekilde anlaşılacakta, yoruma açık bırakılmaktadır:

Manon'un operasını Konkurdiya tiyatrosunda seyretmiştim. Bu opera çok hoşuma gittiğinden sonradan basılan Manon'un Türkçe tercümesini de hararetle okumuştum. Tercüme Nuri Şeyda'nın idi. Fena değildi. Bu tercümeden onbeş yirmi sene sonra Hasan Bedreddin'in tercümesi çıktı. Bu tercüme zamanına göre uygun idiseler de bu şaheserlere layık olan itina-dan üslupdan âri idiler. (Çiğiraçan, 1938b, s.VIII)

Son olarak, yayınevinin hazırladığı serilerden biri olan 'Çiğiraçan Büyük Adamlar Serisi'ne dâhil edilen eserlerin oluşturulma sürecine değinen İbrahim Hilmi, tercüme eserlere ek olarak, 'yeniden yazım' (Lefevre, 1992) ile meydana getirilecek eserlerden söz etmektedir. Bu ifade ile tercüme ve diğer yazım pratikleri arasında bir ayrıma gitmekte; ayrıca, tercümanlar ile diğer metin yaratıcı özneleri de birbirinden ayırmakta, çarpıcı bir tercüme bilinci sunmaktadır. Ne var ki, gönderme yaptığı yazım pratiklerine yönelik ileri bir açıklama, ilgili eserde ya da diğer yazılarında yer almadığı için 'yeniden

yazım' ile kastedilen manayı daha detaylı analiz etme imkânı bulunmamaktadır: 'Bu külliyyatın ismi 'Çığıracaan Büyük Adamlar Serisi'dir. Bu seriye dâhil edilecek eserler itina ile seçilecek, muktedir mütercimlere tercüme ettirilecek veya değerli kalemler tarafından yeniden yazılacaktır' (Çığıracaan, 1939a, s. 3).

6.2. İbrahim Hilmi'nin Düşünce Yazılarında Tercüme Edimine İlişkin İfadeler

İbrahim Hilmi, telif eserlerinde, işlevsel bir tercüme anlayışı ortaya koymaktadır. Odak noktası, kavramsal ya da metodolojik çeviri tartışmalarından ziyade çevirinin hizmet ettiği amaçtır. Diğer bir deyişle, İbrahim Hilmi'nin ifadelerinde tercümenin nasıl yapılacağı değil, tercümenin yapılaş amacı ve toplumda nasıl bir işlev göreceği sorunsallaştırılmaktadır.

İbrahim Hilmi, tercüme edilecek eserleri seçerken, Türk kültür hayatına katkı sağlayacağına inandığı isimlere öncelik vermiş, birçok yabancı ismi, erek kültür repertuarına tanıtmak iddiasıyla çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda, *Musavver Nevsal-i Meşahir* (H.1314-M. 1897) adlı yazısında, Tolstoy'un pek çok eserini Türkçeye tercüme ettirmek istediğini, bu eserlerin Türk düşünce dünyasına büyük katkılar sağlayacağına dair inancını dile getirmiş, ancak istibdat devri olarak tanımladığı dönem koşullarında bu emeline ulaşamamıştır. Tolstoy'un, *Harb ve Sulh (War and Peace)*, *Sonat-a Kroyçer (The Kreutzer Sonata)* başlıklarıyla çevrilen eserlerini *İkdam* ve *Millet* gazetelerinde tefrikalar halinde yayınlamaya başlasa da bu çalışmaların tamamını yayınlamaya muvaffak olamamıştır. İlgili eserlerin tercümelerini, ancak II. Meşrutiyet sonrasında yayınlama imkânı bulabilmiş (Ocak, 2003, s. 118), bu yönüyle tercüme edimi üzerinde sosyo-politik gelişmelerin imkan ve zorluklarını açık bir örnek teşkil etmiştir. II. Meşrutiyet'in ardından artan tercüme, toplum mühendisliğinin bir aracı olarak işlevselleştirilmiştir. Bu bağlamda, edebi güzelliğin yanında içeriksel zenginlik tercüme edilecek kaynak metnin konumunu belirlemektedir:

Bakınız efrâdı millete, şubanı vatana ne gibi tesirat ilga olunuyor. Tolstoylar, Dickens'ler, Balzac'lar dururken ne gibi şeyler tercüme ediliyor [...] teessüfle itiraf ederim ki tercüme edilen romanların hemen hiçbiri bir kıymeti edebiyeye ve felsefiyeyi haiz değildi. (Çığıracaan, 1910, s. 4)

1911 yılında kaleme aldığı *Maarifimiz ve Milli Servetimiz* (2000) adlı Avrupa mersiyesi niteliğinde olan kitabında ise tercüme olgusuna ilişkin doğrudan bir ifade yer almamaktadır. Eserin temel argümanını oluşturan 'Avrupalılaştırmak' emeline ulaşmanın yolunu, Avrupa'yı anlamak olarak ifade eden İbrahim Hilmi'nin, Avrupa'nın kültür birikimini aktarmanın başlıca yolunun tercüme olduğu gerçeğini göz ardı etmesi dikkat çekicidir.

Yayınladığı Kur'an tercüme büyük tartışmaları beraberinde getiren İbrahim Hilmi, kitaphanesinin 1924 tarihli kataloğunda yine bu tartışmalara değinmektedir. İlk defa açık bir Türkçe ile yazılmış Kur'an ile tanışacak Türk halkında, bu tercümenin bir inkılabı beraberinde getireceği inancını dile getirmekte, bu bağlamda da tercümenin toplumdaki işlevine tekrar tekrar gönderme yapmaktadır. Bir yayın dünyası değerlendirmesi olarak nitelenebilecek bu yazı, aynı zamanda toplumun bir değişim öznesi olma iddiasındaki İbrahim Hilmi'nin sosyo-politik eleştirisi olarak da yorumlanabilir:

Nuru'l Beyan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsiri, bütün garazkarane hücumlara rağmen bugün Kur'an-ı Mübini hemen nisfına yakını tabedilmiştir. Kur'an-ı Mübini böyle ilk defa açık bir Türkçe ile neşri bitab Türk dindaşlarımızla azim bir inkılap fikri vücuda getireceği der kardır. Bu teşebbüs şüphesiz birçoklarının menfaatine dokunuyordu. Dini kendilerine bir vasıta-i maişet ittihaz edenler bu teşebbüsümüzü sekte dar etmek için var kuvvetleriyle çalıştılar. İşe Diyanet İşleri Riyasetini de karıştırdılar. Fakat eserin tabi-i bunların maksatlarını pek iyi bildiği için aldırmadı. Sayı fedakaranesine devam etti. Çünkü bu teşebbüsüyle bütün dindaşlarına his-i takdir ve şükranını kazanacağına emindi. Nitekim bütün bu itirazat sükun buldu, halk Nuru'l Beyan'a gittikçe daha samimiyetle, daha ciddiyetle sarıldı. Bi avni-ilahi teala eserin nisfı da ikmal edildi. 1340 senesinin Şubatına kadar eserin ikmalî tabı mukarrerdir. (Ocak, 2003, s.135- 136)

1939 yılında yapılan *I. Türk Neşriyat Kongresi* Zabıtlarında, 'İbrahim Hilmi'nin Teklifleri' başlığı altında İbrahim Hilmi'nin sözlerine yer verilmektedir. Bu kayıtlarda yer alan, telif hakkı üzerine ifadeleri dikkat çekicidir. Tercüme eserlerin mülkiyet uygulamalarına tabii tutulmaması gerektiği, aksi halde yapılan tercümelerin sayısında ciddi bir azalış olacağı inancındadır. Bu iddiasından hareketle, İbrahim Hilmi'nin tercümanı bir eser sahibi olarak görmediği, müellif ve tercüman arasında bir hiyerarşik sıralama öngördüğü varsayımında bulunmak yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Telif hakkı ve eser sahipliği tartışmalarına ek olarak, tercüme etiğine de gönderme yapan İbrahim Hilmi, yeniden çeviri'ler için bir kıstas sunmaktadır. Ne var ki, ifadelerindeki bir önceki çeviriyi, anlam ve üslup açısından aşma gerekliliğinin gerçekleştirilebilirliği tartışmaya açıktır:

Edebi mülkiyet hakkındaki uygulamalara ait kurallar, Türkiye'de yayınlanan eserlere ait olmalıdır. Şimdiye dek Türkiye'de çeviri yoluyla yayınlanan eserler, varlıklarını mülkiyet hakkında saklı bir kaydın hükümetçe kabul edilmemesine borçludur [...] Son yılların en çok görülen yayınlarını tercüme eserler oluşturmaktadır. Bir eserin çeşitli çevirilerinin yapılması sakıncalı değil, aksine yararlıdır; ancak çirkin bir rekabetin söz konusu olmaması için ikinci tercümenin birincisinden anlamca, üslupça ve baskı kalitesince yüksek olmasına dikkat edilmelidir. (Çiğiraçan, 1939b, s. 377-378)

Tercüme ya da telif eser ayrımı gözetmeksizin, yayınladığı tüm eserler ile fikri bir uyanışa hizmet etmeyi amaçlayan İbrahim Hilmi, yayın hizmetlerinde tercüme eserlere da-ima yer vermiş, ömrünün son anlarında yazdığı mektuplarında bile incelediği Fransızca kitaplardan önemli bulduklarını tercüme ettirmek istediğini dile getirmiştir (Ocak, 2003, s. 63).

7. Sonuç

Son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihine tanıklık etmiş bir yayıncı olarak İbrahim Hilmi'nin söyleminde, yazdığı ve/ya yayınladığı eserlerde, tercüme edimine ilişkin olarak 'sade dil kullanımından, tam çeviriye, çeviri eleştirisinden, iyi bir çevirmenin özelliklerine' kadar çeşitli konularda çarpıcı görüşler ortaya koymuştur. Telif ve tercüme eserin ayırında bir naşir ve editör portresi ortaya koyan İbrahim Hilmi, dönemin önemli bir değişim öznesi olarak eserlerin tanım, seçim ve üretiminde etkin rol oynamıştır.

İbrahim Hilmi'nin söyleminde tercümenin niteliğinden ziyade tercümenin işlevine vurgu yapılmaktadır. Hilmi için tercüme, dönüşüm sürecindeki toplumda fikri uyanışın gerçekleştirilmesinde yararlanılacak bir araçtır. Bu nedenle yayınladığı telif ve tercüme eserlerde, temel söylemini bu eserlerin topluma nasıl bir katkı sağlayacağı üzerine kurmuş, planlı bir şekilde tercüme ve telif ettirdiği eserler ile Osmanlı toplumunun en büyük sorunu olarak gördüğü cehalete savaş açtığını sık sık dile getirmiştir. Gerçekleştirdiği yenilikler arasında yer alan dünya edebiyatında tercüme serileri ile birçok önemli yabancı yazarı Türk kültür hayatına tanıtmış, özellikle edebiyat repertuarına yeni seçenekler sunmuş, yayınladığı ilk Türkçe Kur'an tercümeleri ile dini eser yayıncılığı alanında birçok ilki gerçekleştirmiş ve ardından gelen çalışmaları etkilemiştir. Büyük önem verdiği okul yayıncılığı alanında da tercüme etkin bir rol oynamış, Avrupa'da yayınlanan eserlerin tercümesi aracılığıyla, eğitim alanında eksikliğini tespit ettiği alanlarda Türkçe telif eserler neşretmiştir. Ayrıca, yayınladığı Kur'an tercümelerine ve edebi tercümelere, yayınladığı okul kitaplarında da yer vermesi, aynı tercümeyle birden fazla işlev kazandırmakla beraber bu tercümelerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

Tüm bu noktalar, Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracı'nı kültürel dönüşüm sürecinin etkin bir değişim öznesi olarak, yayıncılık faaliyetleri genelinde ve tercüme söylemi özelinde incelenmeye değer bir isim olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Akbayar, N. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyete Çeviri. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Ankara: İletişim Yayınları
- Akdemir, S. (1989). *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri: Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Akid Yayıncılık.
- Albayrak, N. (1993). İbrahim Hilmi Çığıracı. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Banoğlu, N. A. 50. Kitapçılık Yılında Hilmi Çığıracı (21 Ocak 2009). *Vakit*.
- Cündioğlu, D. (1999). *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadeti*. İstanbul: Kitabevi.
- Cündioğlu, D. (2011). *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1327- 1909). *Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız?* İstanbul: Matbaa-i Hayriye.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1328-1910). *İfade-i Naşir*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1344- 1926). Mukaddime. İzmirli İsmail Hakkı (tetkik ve tashih), *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi- Meâni-yi Kur'an*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1931). *Fihrist-i Kitabhane-i Hilmi*. İstanbul: Kitabhane-i Hilmi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1937a). *Ölü Ruhlar-Gogol. Nikolas Gogol, Ölü Ruhlar, (çev.) Ragıp Rıfki*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.

- (Çığıracı) Tüccarzâde İ.H. (1937b). *Charles Dickens- Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1938a). Turgenev- Hayatı ve Eserleri. Ivan Turgenev, İlk Aşk, (çev.) Haydar Rifat. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1938b). Bir Hatıra. L'Abbe Prevost, *Manon Lesko*, (çev.) Siraceddin. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1938c). *Hilminin Yeni Hikaye ve Roman Kütüphanesi*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1939a). Birkaç Söz. Andre Maurois, *Voltaire*, (çev.), İrfan Konur. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1939b). İbrahim Hilmi'nin Teklifleri, *Birinci Türk Ne riyat Kongresi, 1-5 Mayıs 1939: Raporlar Teklifler Müzakere Zabıtları*. Ankara: Maarif Vekilliği Müdürlüğü, 375-378.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1940a). Honore de Balzac- Hayatı ve Eserleri. Honore de Balzac, *Tılsımlı Deri*, (çev.) Hamdi Varoğlu. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1940b). *Tagore- Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. 1943). Bernardin de Saint Pierre- Hayatı ve Eserleri. Bernardin de Saint Pierre, *Pol ve Virgini*. (çev.) Ali Kâmi Akyüz. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1944). Warwick Deeping- Hayatı ve Eserleri. Warwick Deeping, *Sorrell ve Oğlu*, (çev.) Behlül Toygar. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1945). Prosper Merimee- Hayatı ve Eserleri. Prosper Merimee, *Karmen*, (çev.) Avni İnel. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1947). Alphonse Karr. Alphonse Kar, *İhlamurlar Altında*, (çev.) Avni İnel. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1948). Guy de Maupassant- Hayatı ve Eserleri. Guy de Maupassant, *Kalbimiz*, (çev.) M. Asım Çalikoğlu. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1949). Rabindranath Tagore Kimdir? Rabindranath Tagore, Şairin Dini, (çev.) Hikmet Hikây. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1961). Tolstoy- Hayatı ve Eserleri. L. Tolstoy, *Katya*, (çev.) Ali Kâmi Akyüz. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (1997). (ilk basım 1916). *Avrupalılışmak*. (yay. haz.) Osman Kafadar-Faruk Öztürk. Ankara: Gündoğan Yayınları- Osmanlı Klasikleri Dizisi.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (2000). (ilk basım 1913). *Maarifimiz ve Servet-i İlimiyemiz*. (yay. haz.) Melek Dosay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (Çığıracı) Tüccarzâde İ. H. (2010). *Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri*. (yay. haz.) Başak Ocak. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- De Maupassant, G. (1947). *Bir Hayat*. İbrahim Hilmi (çev.). İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Demircioğlu, C. (2005). From Discourse to Practice: Rethinking Translation (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition. Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul.
- Dosay, M. (1999). Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin Maarifimiz ve Servet-i İlimiyemiz Adlı Eseri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (1). 425-432.
- Erol, E. (2012). Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracı 1879-1963'in Türk Dili ve Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri. *KHO Bilim Dergisi*, 22 (2).
- Erşahin, İ. (2004). *Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracı - Hayatı ve Eğitim Görüşleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Erşahin, İ. (2011). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kur'an Meali Yayıncılığı: İbrahim Hilmi Örneği. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (9) (Ocak-Haziran), 149-160.
- Ertop, K. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Ankara: İletişim Yayınları.

- Even-Zohar, I. (1997). Factors and Dependencies in Culture: A Revised Outline for Polysystem Culture Research. *Canadian Review of Comparative Literature*, 241, 15-34.
- Even-Zohar, I. (2002). The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer. Saliha Paker (ed.), *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture* (s. 166-174). İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Even-Zohar, I. (2005). Polysystem Theory and Culture Research. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-cr2004-toc.htm>
- Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. UK: Cambridge University Press.
- Hamidullah, M. and M. Yaşaroğlu. (1993). *Kur'an Tarihi / Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası*. İstanbul: IFAV Yayınları.
- İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerine bir İnceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kafadar, O. ve F. Öztürk. (1993). Cumhuriyet Nesillerinin Unuttuğu Bir Aydın Tüccarzade Hilmi. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kafadar, O. ve F. Öztürk. (1997). Avrupalılaşmak. *Tarih ve Toplum* 27 (161), 261-266.
- Koçu, R. E. (1965). İbrahim Hilmi Çiğiraçan. İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Koçu Yayınları.
- Lefevere, A. (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Frame*. London: Routledge.
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mirepassi, Ali. (2000). *Intellectual Discourse and the Politics of Modernization: Negotiating Modernity in Iran*. Cambridge: Cambridge UP.
- Moretti, Franco. (2000). Conjectures on World Literature. *New Left Review*, 1 (January- February), 116-125.
- Ocak, B. (2003). *Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çiğiraçan: Bir Yayıncının Portresi*. İstanbul: Müteferrika Yayınları.
- Ocak, B. (2008). Türkçenin Sadeleştirilmesi Tartışmaları Etrafında İbrahim Hilmi Çiğiraçan'ın Görüşleri ve 'Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız? Adlı Eserinin Çeviriyazısı. *ÇTTAD VII* (16-17) (Bahar-Güz), 89-101.
- Ocak, B. (2000). Ahmet Refik Altınay'ın Büyük Tarih-i Umumi'sinin Yayın Öyküsü ve İbrahim Hilmi Çiğiraçan'ın Tarih Anlayışı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi III* (9-10), 187-189.
- Paker, S. (2002). Translation as Terceme and Nazire: Culture-bound Concepts and their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History. Theo Hermans (ed.), *Crosscultural Transgressions, Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues* (s. 120-143). Manchester, UK and Northampton: MA.
- Paker, S. (2011). Translation, the Pursuit of Inventiveness and Ottoman Poetics: A Systemic Approach". A. Chalvin, A. Lange & D. Monticelli (Eds.), *Between Culture and Texts: Itineraries in Translation History* (243-254). Frankfurt Main: Peter Lang.
- Sakar, E. (2011). Türkçenin Kelimelerle İmtihani. *Ayraç Dergisi* 23 (Eylül), 18-20.
- Sevük, İ. H. (1940). *Avrupa Edebiyatı ve Biz- Garpten Tercüme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toros, T. (1963). İlk Editörümüz Hilmi Çiğiraçan. *Kitap Belleten* 2 (26), 7-8.
- Toury, G. (2002). Translation as a Means of Planning and the Planning of Translation. Saliha Paker (ed.), *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture* (s. 148-165). İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Uyanık, E. ve İ. D. Çam. (2012). 100. Yıldönümünde Büyük Bozgunun Muhasebesi ya da Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?. *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri* (5-7 Ekim).
- Üstün, S. (2013). A Historical and Conceptual Analysis of the Terms used in the Titles of Turkish Qur'an Translations since 1923 (With a Supplementary Bibliography of the Translations). Master Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Wilson, M. B. (2009). The First Translations of the Qur'an in Modern Turkey (1924-1938). *Middle East Studies* (41). UK: Cambridge University Press
- Zwemer, S. M. (1915). Translations of the Koran. *The Muslim World*, 244-261.